

פופוליזם עכשווי בישראל

דוח הקרן החדשה לישראל

ד"ר נעם גדרון, יונתן לוי ושיי אגמון

התחזקות הימין הפופוליסטי היא מהמגמות המשמעותיות ביותר בפוליטיקה העולמית במאה ה-21, ובמהלך העשור האחרון היא באה לידי ביטוי גם במערכת הפוליטית בישראל.

הדוח שלפניכם סוקר את התיאוריות העכשוויות במחקר המסבירות את המגמה הזו; מנתח את "העשור הפופוליסטי" של ישראל (2010-2020); ובוחן האם הדחת נתניהו מהשלטון משקפת בהכרח את דעיכת הפופוליזם בארץ.

החלק הראשון של המסמך עוסק בהגדרת הפופוליזם כתופעה פוליטית ובהצגת הסברים להתחזקותה. לטענתנו, מכיוון שעליית הפופוליזם לא אירעה באופן פתאומי, אלא התבססה על תהליכים ארוכי שנים, אין להניח שגם תיעלם במהרה – אפילו אם כרגע נראה שהפופוליזם העולמי נמצא בנסיגה.

החלק השני של המסמך מציג את המאפיינים הייחודיים של הפופוליזם בישראל, ומנתח את השינויים שחלו בכמה מהכוחות הפופוליסטיים הבולטים במערכת הפוליטית עם הצטרפותם לממשלת לפיד-בנט.

אנו טוענים כי "הפוטנציאל הפופוליסטי" של ישראל נותר גבוה גם היום, מאחר שהתנאים החברתיים שעודדו את צמיחתו בשנים עברו לא השתנו כהוא-זה מאז שנתניהו עזב את לשכת ראש הממשלה. בנוסף, תפיסת העולם הפופוליסטית הושרשה לעומק במוסדות המפלגתיים, האינטלקטואליים והחינוכיים של הימין הישראלי. לפיכך, קיימת כרגע קרקע פורייה לפוליטיקה פופוליסטית בארץ – עם נתניהו או בלעדיו.

חלקו השלישי של הדוח דן בהתנהגותו של המרכז-שמאל נוכח עליית הפופוליזם בארץ. בהסתמך על הניסיון שנצבר בשנים האחרונות מעבר לים, ועל נתוני דעת קהל שנאספו לפני ואחרי בחירות 2021, אנו טוענים כי לראשי המרכז-שמאל יש מרחב תמרון ציבורי רחב בהרבה משהם נוטים לנצל במאבקם מול הימין הפופוליסטי.

ש"י אגמון הוא Rank-Manning Junior Research Fellow בניו קולג', אוניברסיטת אוקספורד, המחלקה לפוליטיקה ויחסים בינלאומיים.

יונתן לוי הוא דוקטורנט במרכז ללימודים אירופיים ב-London School of Economics and Political Science

ד"ר נעם גדרון הוא מרצה בכיר במחלקה למדע המדינה של האוניברסיטה העברית ובתוכנית לפילוסופיה, כלכלה ומדע המדינה (פכ"מ)

הימין הפופוליסטי במאה ה-21

א. מה זה בכלל פופוליזם?

התחזקות הימין הפופוליסטי היא מהמגמות הפוליטיות המשמעותיות ביותר במאה ה-21. אבל בניגוד לתפיסה הרווחת בציבור, לא מדובר בתופעה חדשה: מפלגות הימין הפופוליסטי החלו לצבור השפעה בפוליטיקה האירופית כבר בשנות ה-90, ובשלושת העשורים שחלפו מאז חיזקו את כוחן באופן הדרגתי. גם היום, למרות התמונה שמצטיירת לעתים קרובות בכלי התקשורת, הימין הפופוליסטי לא מייצג את רוב הבוחרים בארצות המערב. עם זאת, לאורך השנים הוא קנה לעצמו יכולת השפעה ניכרת על סדר היום הציבורי ועל קביעת המדיניות במדינות שבהן הוא פועל. בעשור האחרון, כחלק מתהליך המיינסטרימיזציה של הימין הפופוליסטי, מספר הולך וגדל של מפלגות פופוליסטיות הפכו לשותפות קואליציוניות בממשלות בעולם המערבי (למשל, איטליה, נורבגיה ואוסטריה) ובחלקן אפילו למפלגות שלטון (למשל, פולין, הונגריה, ארצות הברית וישראל).

ניתן לזהות שלושה מאפיינים עיקריים המשותפים לכל מפלגות הימין הפופוליסטי: לאומנות, סמכותניות ופופוליזם. לאומנות היא הנטייה לראות בזרים איום קיומי שיש להיאבק בו על-מנת להבטיח שהמדינה תישב אך ורק על-ידי בני הלאום. **סמכותניות** מוסיפה ללאומנות את קידוש ההיררכיות החברתיות ואת המאבק במי שמבקשים לערער עליהן. המרכיב השלישי, **פופוליזם**, זוכה למירב תשומת הלב הציבורית בשנים האחרונות ועומד גם במרכז הדוח שלפניכם. ואולם, כפי שנטען בהמשך, חשוב לתת את הדעת גם על הסכנות הטמונות בשני המאפיינים הנוספים, שנדחקים לעתים קרובות לשולי הדיון הציבורי בנושא.

אז מהי המשמעות של המושג פופוליזם? בלקסיקון הפוליטי הישראלי ההאשמה ב"פופוליזם" משמעה בדרך כלל פנייה של פוליטיקאי כלשהו למכנה המשותף הנמוך ביותר והפרכת הבטחות ללא כיסוי. במחקר, וגם בשיח הציבורי בשנים האחרונות, יש למושג משמעות אחרת, ספציפית בהרבה: פופוליזם הוא תפיסה פוליטית המבוססת על חלוקה בינארית בין עם הומוגני וטהור מצד אחד לבין אליטות מנותקות ומושחתות מצד שני. על-פי ההשקפה הפופוליסטית, האליטות אף פעם לא טועות בתום לב או מייצגות אינטרסים לגיטימיים של חלק מהציבור, אלא תמיד פועלות בזדון וביודעין נגד האינטרסים של "העם". בנוסף, פוליטיקאים פופוליסטים תמיד מציגים את עצמם בתור הנציגים הבלעדיים והבלתי מעוררים של "העם". אי-לכך, כל מי שמתנגד לפופוליסט אינו יכול, בהגדרה, להיות חלק אותנטי מאותו עם טהור.

עבור הפופוליסטים, השייכות לעם מחייבת תמיכה בהם. בעוד שבדמוקרטיה פלורליסטית מפלגות שונות והתארגנויות חברה אזרחית נתפסות כנציגות לגיטימיות של תפיסות עולם

ואינטרסים שונים באוכלוסייה, מנהיגים פופוליסטיים מקפידים לצייר את "העם" כמקשה אחידה ואת מתנגדיהם – כגורמים חיצוניים זרים לעם. זו הסיבה שפופוליזם אינו מנוגד בהכרח להליכים דמוקרטיים כמו בחירות סדירות והגנות, אך **עומד במתח ברור עם מאפייני היסוד של חברות פלורליסטיות**. העוינות שפופוליסטים מפגינים כלפי מוסדות הדמוקרטיה הליברלית היא תוצר ישיר של השקפת עולמם: לתפיסתם, כל מגבלה על נציגיהם הפוליטיים היא מגבלה על רצון העם עצמו.

על-פי ההגדרה המקובלת במחקר, פופוליזם הוא אידיאולוגיה "רזה" או טפילית. כלומר, אידיאולוגיה שאינה כוללת מפת דרכים לעיצוב מדיניות בשלל תחומי החיים, ולכן חייבת להיצמד לתפיסת עולם אחרת כדי להתמלא בתוכן. השקפת העולם הפופוליסטית לא קובעת, לדוגמה, אם המדיניות הכלכלית הנכונה מצריכה העלאת מסים או קיצוץ במגזר הציבורי. האידיאולוגיה הפופוליסטית מתמקדת בשדה הפוליטי עצמו וקובעת מי ראוי להיחשב כחלק מהעם ומי ראוי להיחשב כנציג אותנטי ולגיטימי של אותו עם. זו הסיבה שניתן למצוא ברחבי העולם שחקנים פופוליסטיים המקדמים מדיניות סוציאליסטית לעומת אחרים המקדמים מדיניות נאו-ליברלית.² באופן מפתיע אולי, קיימות אפילו מפלגות מרכז פופוליסטיות.³

בדוח שלפניכם אנו מתמקדים בפופוליזם מימין – זה שכוחו האלקטורלי, לפחות בימינו, משמעותי בהרבה בהשוואה לפופוליסטים במרכז ובשמאל. ●

ב. הגל הפופוליסטי – מיתוס או מציאות?

בשנים האחרונות הוקדשה תשומת לב ציבורית רבה לפופוליזם הימני בעקבות שני אירועים שזעזעו את הזירה הפוליטית העולמית ב-2016: ההצבעה לטובת ברקזיט (יציאת בריטניה מהאיחוד האירופי) ובחירתו של טראמפ לנשיא ארצות הברית. מאותו רגע נשפכו הררי מילים באקדמיה ובתקשורת בניסיון להגדיר את תופעת הפופוליזם, לזהות את שורשיה ולעמוד על השלכותיה.⁴

במסגרת הדיון הזה עליית הפופוליזם תוארה שוב ושוב כמעין גל הסוחף את הפוליטיקה העולמית כולה ואף מאיים להטביע אותה. כך, למשל, ידיעה של רויטרס מ-2016 קבעה: "לאחר טראמפ וברקזיט, צונאמי פופוליסטי מאיים על המיינסטרים האירופי".⁵

הגם שאין להמעיט בחשיבות של פרישת בריטניה מהאיחוד האירופי ומהכניסה של טראמפ לבית הלבן, ראוי לשאול באותה נשימה מה בעצם אירועים אלו משקפים: האם מקורם בשינויים פתאומיים ודרמטיים בדעת הקהל העולמית או שמא בפעולה אפקטיבית של שחקנים פוליטיים שהצליחו לנצל פוטנציאל אלקטורלי ארוך שנים?

עיון בנתונים מהעשורים האחרונים מלמד כי למרות שכוחם האלקטורלי של כוחות פופוליסטים בימין באמת התחזק בשנים האחרונות ברחבי העולם, מגמה זו לא נשענת על שינויים

משמעותיים בדעת הקהל ביחס לנושאים שנמצאים בלב הפוליטיקה הפופוליסטית, כמו הגירה ומוסדות בינלאומיים.

מחקר מקיף שבדק את הסוגייה הזו במדינות אירופה בין 1995 ל-2013 סיכם זאת כך: "בסופו של דבר, למרות שונות מסוימות [בין מדינות], לא מצאנו בנתונים תימוכין לכך שדעת הקהל נעה באופן בולט נגד הגלובליזציה [...] בניגוד לנרטיב הרווח, נראה כי התופעה המכונה 'תגובת-הנגד לגלובליזציה' אינה נשענת על שינוי משמעותי בדעת הקהל".⁶ ממצאים דומים עולים גם ממחקרי דעת קהל בארצות הברית, כולל כאלה שבחנו לעומק את הסיבות לתמיכה בטרמפ בבחירות 2016.⁷

מנתונים אלו, ורבים אחרים שהצטברו בשנים האחרונות, ניתן לגזור שתי מסקנות. הראשונה היא שלמרות כוחו והשפעתו של הפופוליזם הימני, **רוב האוכלוסייה במדינות המערב אינה מזדהה עם הערכים שהפופוליסטים מקדמים**. מסקנה שנייה היא **שלא נכון לחשוב על הפופוליזם הימני כצונאמי שהתנפץ במפתיע על חופיה השקטים של הפוליטיקה המערבית**.

לפיכך, אם לא התרחשה תנועה משמעותית בדעת הקהל אל עבר עמדות הימין הפופוליסטי, נכון יותר לשאול כיצד נוצר בקרב האלקטורט פוטנציאל פופוליסטי – אותה קרקע פורייה המאפשרת לפוליטיקאים מימין להשתמש בפופוליזם כדי לצבור כוח פוליטי.⁸

ג. הסיבות לצמיחת הפופוליזם: שלוש תיאוריות מרכזיות

התחזקות הימין הפופוליסטי באירופה התרחשה באופן הדרגתי החל מסוף שנות ה-80. תרשים 1 מציג את שיעור התמיכה במפלגות הימין הפופוליסטי, על בסיס מאגר הנתונים PopuList, המקובל על חוקרים כמקור מהימן לסיווג מפלגות פופוליסטיות.⁹

כפי שניתן לראות, בחלק ממדינות אירופה, כמו אוסטריה ושווייץ, מפלגות הימין הפופוליסטי הגיעו להישגים מרשימים כבר במהלך שנות ה-90. במדינות אחרות, כמו גרמניה וספרד, הכניסה של הימין הפופוליסטי לזירה הפוליטית התרחשה מאוחר יותר. התחזקות מהירה ומשמעותית במיוחד נרשמה בהונגריה ובפולין. בכל מקרה, המגמה הכללית באירופה היא התחזקות הדרגתית, גם אם בלתי-רציפה.

הצמיחה המתמשכת, שנפרשת לאורך שלושה עשורים, מרמזת על כך שקשה להסביר את התופעה בעזרת אירוע נקודתי – גם אם ברור שאירועים נקודתיים האיצו, וברגעים מסוימים כנראה גם עיכבו, את התחזקות הפופוליזם. הרחבת המבט ההיסטורי מהשנים האחרונות לעשורים האחרונים מלמדת כי עליית הפופוליזם קדמה גם למשבר הכלכלי הגדול של 2008 וגם להגעת גל הפליטים לאירופה ב-2015 – שני אירועים שמוזכרים לא אחת כסיבות להתחזקות התמיכה בפופוליזם.

כאמור, אופייה ההדרגתי של התחזקות הפופוליזם מזמין אותנו לחפש את שורשי התהליך לא בהתפתחויות נקודתיות אלא בתהליכים ארוכי טווח.

חוקרים במדעי החברה מצביעים על שלושה הסברים אפשריים, שיכולים להיות שלובים זה בזה, לעליית הפופוליזם בכלל, וגרסתו הימנית בפרט, ב-30 השנים האחרונות.

ההסבר הראשון תולה את הצלחת הפופוליזם במגמות כלכליות – בעיקר אלה שהחמירו את חוסר הביטחון התעסוקתי של עובדים בעלי השכלה פורמלית נמוכה. המצדדים בגישה זו רואים בהתחזקות הפופוליזם תגובה להתחזקות הסחר הבינלאומי, לעליית הניאו-ליברליזם ולהחרפת האי-שוויון הכלכלי. כך, לדוגמה, תמיכה בפופוליזם ימני משגשגת לרוב באותם אזורים באירופה ובארצות הברית שהיו חשופים במיוחד לפגיעה בתעסוקה בעקבות סחר בינלאומי עם סין.¹⁰ ואכן, התמיכה בימין הפופוליסטי גבוהה יותר בקרב עובדים בעלי השכלה נמוכה בתעשיות המסורתיות מאשר בקרב עובדים בעלי השכלה גבוהה בתעשיית המידע.¹¹

אל מול העמדה הכלכלית עומדת גישה המייחסת את עליית הפופוליזם למגמות תרבותיות. מנקודת מבט זו, לא קושי כלכלי הוא שמסביר תמיכה בפופוליזם, אלא התחושה הגוברת של רבים באוכלוסייה שהערכים המסורתיים החשובים להם מצויים תחת איום הולך וגובר.¹² זאת בעיקר עקב הפיכת האוכלוסייה במדינות המערב למגוונת יותר מבחינה אתנית, דתית ותרבותית. ואכן, מפלגות ימין פופוליסטי נוהגות לייחס חשיבות רבה לסוגיות הקשורות בזהות לאומית ומאמצות בתור אחד מנושאי הדגל שלהן את האיומים – האמיתיים או המדומיינים – הנשקפים לזהות הלאומית מצד מהגרים ותפיסות רב-תרבותיות.

בנוסף, בחלק ממדינות אירופה, בעיקר במזרח היבשת, פופוליסטים ימנים מרבים לאמץ עמדות אנטי-להט"ביות ואנטי-פמיניסטיות ולהציג את עצמם כ"מגני התא המשפחתי המסורתי".¹³ מנקודת מבט זו, הפופוליזם הימני לא מסמל תזוזה בדעת הקהל אל עבר ערכים שמרניים, אלא דווקא סוג של תגובת-נגד לתזוזה המשמעותית של דעת הקהל אל עבר ערכים תרבותיים פרוגרסיביים יותר.

באחרונה התגבשה במחקר גישה שלישית, שרואה בפופוליזם תוצר של קרעים מתרחבים והולכים במארג החברתי. במקום להתווכח אם הפופוליזם הוא תופעה תרבותית או כלכלית, גישה זו מכירה מראש בכך שקרעים בלכידות החברתית יכולים לנבוע הן מגורמים כלכליים (כמו אובדן מקומות עבודה טובים) והן מגורמים תרבותיים (למשל, התחושה שדרך החיים במקום מגוריך נתפסת כמיושנת).¹⁴

על-פי המחזיקים בגישה זו, מידה גבוהה של לכידות חברתית באה לידי ביטוי בכך שאנשים חשים שמתייחסים אליהם בכבוד, שהם יכולים לתת אמון בסובבים אותם ושיש להם קשרים חברתיים ענפים עם סביבתם. כשהלכידות החברתית נשחקת ומספר גדל והולך של אזרחים מרגישים כי המנהיגות הפוליטית לא מכבדת אותם, את צרכיהם ואת תרומתם לחברה – הדבר מתבטא בחוסר אמון גובר במערכת הפוליטית ובהצבעה למפלגות פופוליסטיות.

שלוש התיאוריות שנדונו כאן מצביעות לא רק על סיבות שונות לעליית הפופוליזם, אלא גם על דרכים שונות להתמודדות עם האתגר הפוליטי שהוא מציב. אם ליבת האתגר של הימין

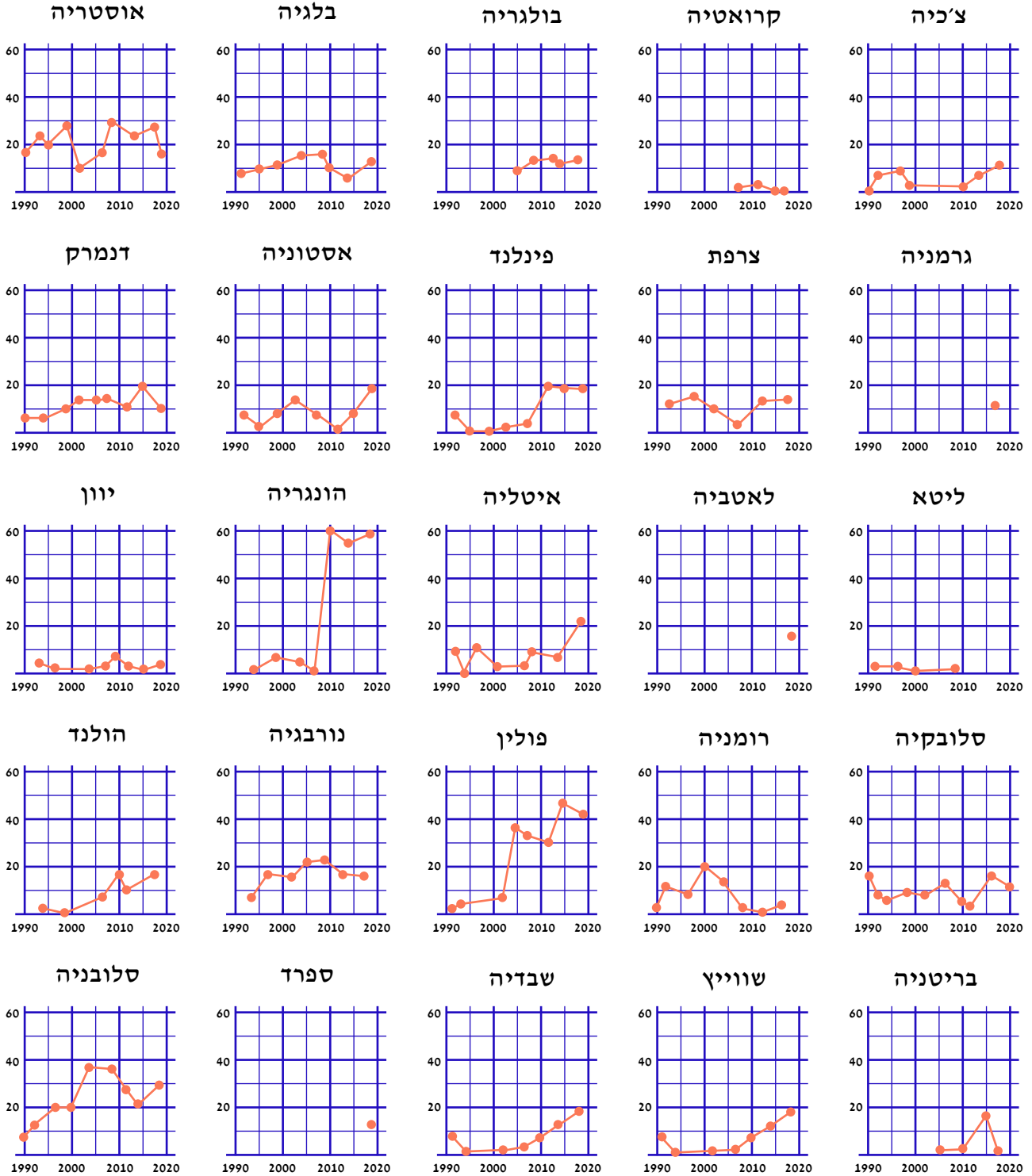
הפופוליסטי נעוצה בהתפתחויות כלכליות, הרי שכדי להחליש את כוח משיכתו נדרשת **מדיניות לצמצום האי-שוויון הכלכלי** - כפי שמתקף מהמדיניות הכלכלית המרחיבה של ממשל ביידן בארצות הברית. אם הכוח המניע של הפופולזים הימני טמון בסוגיות תרבותיות, מפלגות שמאל עשויות להתפתות **לאמץ חלק מהעמדות הנוקשות יותר של הימין** בנושאים כמו הגירה - כפי שהסוציאל-דמוקרטים בדנמרק בחרו לעשות בדרכם חזרה לשלטון. אם האתגר קשור בלכידות חברתית, הרי שעל השמאל **למקד את המסרים והמדיניות שלו בשיקום תחושת הכבוד וההכרה החברתית** - סוגיות שעמדו באחרונה בלב קמפיין הבחירות של המפלגה הסוציאל-דמוקרטית בגרמניה.

אין זה המקום, כמובן, לנסות להכריע בין הגישות השונות. ייתכן גם שלא נדרשת הכרעה ושאופן ההתמודדות עם האתגר הפופוליסטי צריך להתאים את עצמו לסביבה הפוליטית בכל מדינה ומדינה. לענייננו חשוב להדגיש כי המשותף לשלושתן הוא שהן מתארות **תהליכים חברתיים ארוכי טווח**.

במלים אחרות, הגורמים שיצרו במערב תנאים נוחים לשגשוג של פוליטיקה פופוליסטית לא הופיעו באופן פתאומי וגם אינם צפויים להתפוגג בן רגע - גם אם לעת עתה, בזמן כתיבת שורות אלו, נראה שהפופולזים הימני נחלש ברחבי העולם.¹⁵ כל עוד הקרקע נותרת פורייה, הפוטנציאל הפופוליסטי ממשיך אף הוא להתקיים. כפי שנראה בהמשך, האבחנה הזו תקפה גם למקרה הישראלי. ●

שיעור התמיכה במפלגות ימין פופוליסטי במדינות אירופה, 1990-2020

נתונים: מאגר PopuList

פופוליזם בישראל

א. העשור הפופוליסטי של ישראל (2010-2020): משולי הפוליטיקה אל לב המיינסטרים

כשם שהפופוליזם האירופי והאמריקאי החל לצבור תאוצה זמן רב לפני 2016, כך קרה גם במקרה הישראלי.¹⁶ אחד ממבשרי הפופוליזם העכשווי בישראל היה בנימין נתניהו. את שנות ה-80 המאוחרות נתניהו העביר בארצות הברית והושפע עמוקות מהתנועה השמרנית האמריקאית. עם שובו ארצה ייבא לישראל סגנון פוליטי חדש, שנפוץ באותם ימים בשורות המפלגה הרפובליקנית בהובלת ניוט גינגריץ', ונשען על הופעות טלוויזיוניות מהוקצעות מחד ומתקפה חוזרת ונשנית כנגד "האליטות" מאידך.

משלל התבטאויותיו הפופוליסטיות בשנות ה-90 שתיים נחקקו בזיכרון הציבורי באופן מיוחד: האמירה שלחש ב-1997 באוזנו של הרב כדורי ולפיה "אנשי השמאל שכחו מה זה להיות יהודים"¹⁷ (ברוח הנוסחה הפופוליסטית הקלאסית: הוצאה של קבוצה מחוץ לגדרות "העם האמיתי" על בסיס השקפה פוליטית; במקרה הזה, על-פי ההסבר שנתן נתניהו לרב כדורי, בשל מוכנות השמאל לפשרה טריטוריאלית עם הפלסטינים) ונאום "הם מפחדים" שנשא ב-1999 ובו תקף את "התקשורת המגויסת"¹⁸ (זיהוי של אחד ממוסדות הדמוקרטיה הליברלית עם הקבוצה המוחרגת מתוך "העם").

חלוץ נוסף של הפופוליזם העכשווי בישראל הוא יד ימינו של נתניהו לשעבר, אביגדור ליברמן. בסוף שנות ה-90, עם הקמת "ישראל ביתנו", הרבה ליברמן להתבטא בגנות "האליטות", ומאוחר יותר העמיק את נטייתו זו כשסימן את האליטות כתומכות של אויבים פנימיים בדמות אזרחי ישראל הערבים.¹⁹

כך או אחרת, בעשור הראשון של שנות האלפיים, לאחר ההפסד של נתניהו בבחירות 1999, משקלו הכולל של הפופוליזם הימני בפוליטיקה הישראלית הפך זניח ונותר במשך עשר השנים הבאות בשולי המערכת הפוליטית.

התמונה החלה להשתנות לאחר חזרתו של נתניהו לשלטון ב-2009 – אבל מקור השינוי, לפחות בהתחלה, לא היה נתניהו עצמו. את קו פרשת המים ניתן לסמן בקמפיין האגרסיבי שהובילה ב-2010 תנועת "אם תרצו" נגד ארגוני זכויות האדם בארץ ובראשם "הקרן החדשה לישראל". הנוסחה שעליה התבסס הקמפיין, כמו גם האסטרטגיה שהדריכה את הוצאתו לפועל, יאפיינו רבים מהקמפיינים של הימין הפופוליסטי בישראל בשנים הבאות. הנוסחה עצמה הייתה פופוליסטית במובהק: ארגוני השמאל הוצגו באופן סדרתי כמי שאינם משתייכים באמת ובתמים לעם ישראל, אלא מבקשים את רעתה של המדינה ומזדהים עם אויביה. כך, למשל, במהלך הקמפיין אירגנו אנשי "אם תרצו" הפגנה מול ביתה של נשיאת

הקרן דאז, פרופ' נעמי חזן, כשהם מחופשים לאנשי חמאס ומניפים שלטים שעליהם מתנוסס הכיתוב: "אוהבים את חזן, שונאים את צה"ל".²⁰ הסלוגן הזה - שאליו הצטרפו ברבות השנים עשרות סיסמאות וקמפיינים נוספים - בישר את החידוש העיקרי שהביא עמו הגל הפופוליסטי לפוליטיקה הישראלית: ההכרעה ההדרגתית של השמאל הציוני מתוך "העם האמיתי".

הימין הפופוליסטי בישראל, כפי שהתפתח מאז 2010, מחרג מתוך "העם" שתי קבוצות: הציבור הערבי ומצביעי השמאל. כידוע, הטענה שאזרחי ישראל הערבים אינם ישראלים במלוא מובן המילה אינה בגדר חידוש, והיא מאפיין מתמשך - לעתים בולט יותר, לעתים פחות - של הפוליטיקה הישראלית. החידוש העיקרי, אם כן, נובע מהוספת ישראלים יהודים, תומכי המרכז-שמאל, לאותה קטגוריה של מי שאינם ראויים להיחשב חלק מ"העם האמיתי". זאת על בסיס האשמתם באנטי-ציונות, אנטי-ישראליות ואנטי-יהדות.²¹

התהליך הזה, שבמסגרתו שורטטו-מחדש גבולות הלגיטימיות של הפוליטיקה הישראלית, התבצע בהדרגה. תחולת הנוסחה הפופוליסטית הלכה והתרחבה עם הזמן: מה שהחל כמתקפה ממוקדת על ארגוני זכויות אדם התרחב עד מהרה גם לארגוני שמאל שאינם עוסקים בסכסוך הישראלי-פלסטיני, לעיתונאים וכלי-תקשורת ביקורתיים ומשם גם למפלגות השמאל הציוני. מאוחר יותר, בעיקר בשנתיים האחרונות, גם אנשי ימין מובהקים, שלא גילו נאמנות פוליטית לליכוד ולנתניהו, הוחרגו על-ידי הפופוליסטים משייכות אותנטית לעם ותויגו כ"שמאלנים".

אבל פרט לנוסחה הפופוליסטית החדשה שבבסיסו, הקמפיין נגד עמותות השמאל בישר גם על הסינרגיה הארגונית המאפיינת עד היום את הקמפיינים הפופוליסטיים של הימין בארץ: עבודת שטח של עמותות ימין; הדהוד מסרים בידי עיתונאים ופרשנים מזוהים בתקשורת; ומאמצי חקיקה מתוקשרים בכנסת. כך, לדוגמה, ב-2010 פעולות השטח הפרובוקטיביות של "אם תרצו" לוו גם בפרסומים בתקשורת של "תחקירים" שהכינה העמותה וגם בפעולות פרלמנטריות מצד נבחרי ציבור - תחילה בניסיון של "ישראל ביתנו" להקים ועדת חקירה ממלכתית בנושא עמותות השמאל²² ומאוחר יותר בחקיקת "**חוק העמותות**" שהובילה איילת שקד.²³

למעשה, לאורך העשור האחרון קמפיינים פופוליסטיים רבים נותרו בכותרות זמן רב בזכות הוויכוח המתמשך על הצעות חוק שנויות במחלוקת, שביקשו "להגן" על אזרחי ישראל מפני הסכנות שעמדו במרכז הקמפיינים הציבוריים של הימין. חלק ניכר מהצעות חוק אלו - מפסקת ההתגברות המורחבת (2016), דרך הצעת חוק "**הצהרת נאמנות**" (2017) ועד הצעת חוק "**נאמנות בתרבות**" (2018) - לא נכנס מעולם לספר החוקים, אך המקום המרכזי שתפסו בוויכוח הציבורי תרם ליצירת תחושה שלפיה ישראל אינה רק מכותרת אויבים חיצוניים, אלא גם מאוימת על-ידי אליטות המשתפות פעולה עם האויב: ארגוני זכויות אדם, עיתונאים, אנשי תרבות, מרצים, בתי המשפט, פקידים וכדומה.²⁴

מקצת מההצעות כן הפכו בסופו של דבר לחוקים - כמו, למשל, "**חוק העמותות**" (2016), "**חוק שוברים שתיקה**" (2018), "**חוק הקולנוע**" (2018) ועוד.²⁵ מאמצי חקיקה אלו שירתו את הימין בקיבוע הנרטיב הפופוליסטי, שבמהלך העשור הלך והשתלט בהדרגה על החיים הציבוריים בישראל.

שלוש מפלגות אימצו החל מ-2010 את ההיגיון הפופוליסטי: "הליכוד", "ישראל ביתנו" ו"הבית היהודי" (על גלגוליה השונים, הכוללים גם את "איחוד מפלגות הימין", "הימין החדש", "ימינה" ו"הציונות הדתית"). את המערך הפוליטי הזה אנו מכנים **"המשולש הפופוליסטי"**.²⁶

כל אחת ממפלגות המשולש מיקדה את מאמציה לאורך השנים בתמהיל שונה של מוסדות ויעדים, בהתאם להשקפת העולם של מצביעיה ולאינטרסים הפרסונליים של הנהגתה. במלים אחרות, **שלושתן הגדירו את "העם" באופן דומה, אך הציעו הגדרה אחרת ל"אליטה"**.

לדוגמה, בעוד שאנשי "הליכוד" לא היססו לתקוף לאורך השנים את כלי התקשורת וארגוני החברה האזרחית, הם השקיעו פחות מאמצים בתקיפת בית המשפט העליון (למעשה, במחצית הראשונה של העשור שהחל ב-2010 נתניהו הגן פומבית על מערכת המשפט ואף סיכל יוזמות פרלמנטריות להחלשתו). המתקפות של נתניהו ו"הליכוד" על מערכת המשפט החלו על רקע פתיחת החקירות נגד ראש הממשלה ב-2015.²⁷

נציגי "ישראל ביתנו", מצדם, מיעטו לתקוף לאורך השנים את כלי התקשורת והקדישו את עיקר תשומת לבם לארגוני השמאל.²⁸

חברי הכנסת של "הבית היהודי", לעומת זאת, השתמשו ברטוריקה פופוליסטית כדי לתקוף מגוון רחב של יעדים: מערכת המשפט, האקדמיה, הפקידות, מוסדות התרבות, כלי התקשורת, החברה האזרחית והאקדמיה. אין באבחנה זו כדי להפתיע: במידה רבה, הימין המתנחלי – על מוסדותיו, תנועות השטח שלו וכלי התקשורת המגזריים המזוהים עמו – שימש לאורך העשור האחרון כמעבדה שבה פותחו המסרים הפופוליסטיים, שמאוחר יותר אומצו והופצו על-ידי נתניהו ונציגי "הליכוד". ראשי המתנחלים היו מהראשונים בימין הישראלי שאימצו את הרטוריקה הפופוליסטית המזהה את עצמם ואת תומכיהם עם העם היהודי והציונות, ומציגה את יריביהם הפוליטיים כאליטה מנותקת וזרה, שערכיה מנוגדים ליהדות ולציונות.

מבחינה כרונולוגית, בין 2010 ל-2020 "ישראל ביתנו" ו"הבית היהודי" הקדימו את "הליכוד" באימוץ הרטוריקה הפופוליסטית; מפלגתו של נתניהו הצטרפה אליהן במלוא העוצמה רק לקראת אמצע העשור הקודם, כשברקע תיקי השחיתות של ראש הממשלה.

לסיכום, ניתן לסמן שתי נקודות מפנה בהתפתחות הפופוליזם בישראל בעשור האחרון: הראשונה ב-2010, בקמפיין של "אם תרצו" נגד ארגוני השמאל, שהתווה את הקו הרטורי, האידיאולוגי והארגוני עבור הקמפיינים הפופוליסטיים שנולדו בעקבותיו.

נקודת המפנה השנייה הייתה בחירות 2015, שסימנו אימוץ של הרטוריקה הפופוליסטית מצד הליכוד: מהאזרה לגבי "הערבים הנוהרים לקלפיות" בסיוע "עמותות השמאל", דרך הקביעה ש"השמאל יכניס את דאע"ש לירושלים"³⁰ וכלה בטענה ש"המחנה הציוני" הוא "מחנה אנטי-ציוני".³¹

חמש השנים שלאחר מכן התאפיינו בהחרפה הולכת וגוברת של המתקפה הפופוליסטית על מוסדות הדמוקרטיה הישראלית ועל "האליטות" שמונעות מן הימין לממש את "רצון העם".

ב. פופוליזם מבוסס-ביטחון

הייחודיות של המקרה הישראלי נובעת לא רק ממספר המפלגות הפופוליסטיות ומעוצמת ההתפשטות של התופעה במערכת הפוליטית, אלא גם מסוג הקונפליקט הפוליטי שעומד בבסיסו. כפי שצוין לעיל, ההסברים הרווחים להתחזקות הפופוליזם במאה ה-21 מתייחסים לניצול של מתחים כלכליים ומתחים תרבותיים. שני הסברים אלו מציבים אתגר בפני חוקרי הפופוליזם הישראלי.

בכל הקשור לתיאוריה הכלכלית, חשוב לזכור כי בניגוד לרוב מדינות המערב, ישראל הושפעה מהמשבר הכלכלי העולמי של 2008 באופן מוגבל ביותר.³² אין בכך כדי לטעון שלא קיימים מתחים חברתיים על רקע כלכלי בישראל. נהפוך הוא. הנקודה החשובה היא שפופוליסטים ישראלים נמנעים מלנצל את החרדות הכלכליות שקיימות בציבור הישראלי ואינם משתמשים בקונפליקטים כלכליים על מנת לחלקו לשתי קבוצות מנוגדות.

אם כבר, ההפך הוא הנכון: מפלגות המשולש נוטות לשבח את המצב הכלכלי בארץ ומנסות להפחית מחשיבותן של מצוקות כלכליות.³³ באשר לתיאוריה התרבותית, מדינת ישראל כמעט ולא סבלה ממשבר הפליטים של העשור האחרון או מגלי הגירה גדולים של אוכלוסייה שיכולה להיחשב "זרה" - כלומר, שאינה יהודית.³⁴ סוגיית מבקשי המקלט אמנם עולה על סדר היום הפוליטי בארץ מפעם לפעם, אבל היא אינה עומדת בלבן באופן עקבי.

הקונפליקט התרבותי המרכזי שפופוליסטים ישראלים כן מנצלים מעת לעת - וזה שנוגע ישירות גם לסוגיות של לכידות חברתית - הוא **השטע ארוך השנים בין מזרחים לאשכנזים**, שמשלב בתוכו גם מרכיבים הנוגעים למעמד ולסטטוס חברתי. כמו במקומות אחרים בעולם, גם בישראל סדר היום של הימין הפופוליסטי אינו אחיד ומשלב כמה סוגים של מתחים. מדובר, בסופו של דבר, בשאלה של מינון, וכשבוחנים את הדומיננטיות של המתחים השונים המשמשים פופוליסטים בישראל, מגלים כי המתח בין אשכנזים למזרחים, למרות חשיבותו, אינו המרכזי שבהם.³⁵

הפופוליסטים בישראל ומקביליהם מעבר לים אמנם חולקים אותו היגיון פוליטי בסיסי של אליטות מושחתות מול עם אחיד וטהור, אך מתבססים על עולם תוכן אחר: כלכלה ותרבות בעולם; **ביטחון לאומי בישראל.**

הפופוליסט הממוצע באירופה מדבר בדרך כלל על בנקאים מושחתים, משברים כלכליים, גלי הגירה בלתי-נשלטים, מפעלים סגורים וצריחי מסגדים שהולכים ומשתלטים על קו הרקיע העירוני.

הפופוליסט הישראלי, לעומתו, נשען על עולם דימויים ביטחוני. במקרה הישראלי, מי ששייך לעם האמיתי דואג לביטחון המדינה - ואילו מי שמשתייך לאלטה מזוהה עם האויב ופוגע בביטחון הלאומי. יריבים פוליטיים, ארגונים חברתיים, שופטים, עיתונאים, אקדמאים, אמנים - כל אלה מוצגים באופן שיטתי כמי ש"תומכים בטרור", "אוהבים ערבים", ו"פוגעים בצה"ל"; או בקיצור - כאיום קיומי. מכאן יוצא כי התוכן הפוליטי המאפיין את הפופוליזם הישראלי אינו כלכלי או תרבותי בעיקרו אלא ביטחוני.³⁶

הנה, לשם המחשה, שלוש התבטאויות של ראשי מפלגות "המשולש הפופוליסטי" נגד שלושה ממוסדות הדמוקרטיה הליברלית, שמצויים תחת מתקפה דומה במדינות רבות בעולם: **החברה האזרחית, העיתונות ומערכת המשפט.**

ב-2011, תחילת העשור הפופוליסטי של ישראל, אביגדור ליברמן אמר על ארגוני זכויות האדם כי "מדובר בארגונים שהם סייעני טרור נטו, שכל מטרתם להחליש את צה"ל ואת נחישותו להגן על אזרחי מדינת ישראל"³⁷.

נתניהו טען ב-2016 באופן דומה כי "פוליטיקאים ממפלגות השמאל ופרשנים בערוצי הטלוויזיה התמוגגו מנחת מההחלטה האנטי-ישראלית באו"ם, כמעט כמו ברשות הפלסטינית וחמאס. כמה מהם התמקדו בהתקפה דווקא על... מדינת ישראל!"³⁸

וכפי שעשו נתניהו וליברמן בנוגע לחברה האזרחית ולתקשורת, כך עשה נפתלי בנט ב-2019 לגבי מערכת המשפט, כשקבע כי "בג"ץ אוזק את ידי חיילי צה"ל מלנצח את הטרור. כדי לנצח את חמאס, צריך לשחרר את צה"ל מבג"ץ". סיסמת הבחירות של המפלגה שלו באותה שנה הבטיחה: "שקד תנצח על בג"ץ, בנט ינצח את חמאס"³⁹.

גם החוקים השנויים במחלוקת שקודמו על-ידי הימין הפופוליסטי בעשור האחרון נוגעים לסוגיות של ביטחון לאומי: מטרתם אינה שיפור מצבו הכלכלי של "העם" אל מול "האליטה הגלובליסטית", אלא סימון קבוצות באוכלוסייה ש"תומכות באויב" ו"מסכנות את ביטחון ישראל" – מהציבור הערבי ועד עמותות שמאל.

הטכניקה הפופוליסטית ברורה: "האויבים מבנים" מייצגים אליטה מנוכרת, שפועלת נגד הרצון והאינטרסים של "העם האמיתי" - זה שבשמו הפופוליסטים מתיימרים לדבר. בשעה שפופוליסטים בעולם מאשימים את "האליטה" בהרס התרבות הלאומית, בהעדפת מהגרים על פני האוכלוסייה המקומית ובאדישות כלפי מצבם הכלכלי של האזרחים - הפופוליסטים הישראלים מוציאים את "האליטה" מקרב העם בטענה שהיא תומכת באויבי המדינה ומהווה סכנה קיומית לעם ישראל. ●

ג. המהפך האסטרטגי של ליברמן ונט

נקודת המפנה הבאה בסיפורו של הפופוליזם הישראלי חלה אחרי בחירות 2021, עם הצטרפותן של שתיים ממפלגות המשולש הפופוליסטי ל"ממשלת השינוי". התפתחות זו הכניסה לממשלה אחת פוליטיקאים בעלי עבר עשיר של התבטאויות פופוליסטיות – כגון בנט וליברמן – לצד נציגים של שתי אוכלוסיות שהללו סימנו לאורך הקריירה שלהם כסכנות ממשיות לביטחון המדינה: מפלגה ערבית (רע"ם) ומפלגות השמאל הציוני (העבודה ומרצ).

מיד לאחר הבחירות האחרונות, עם התבהרות תמונת המנדטים, ניכר שינוי ברור בהתנהלות של בנט וליברמן: את הטון התקיף כלפי השמאל והערבים החליפה עד מהרה נימה מפויסת שקראה להרגעת הרוחות ול"אחדות בעם".

הקמת ממשלת השינוי, בשילוב אירועים שהתרחשו בזירה הבינלאומית – ובראשם הניצחון של ג'ו ביידן בבחירות לנשיאות ארצות הברית – חיזקו אצל רבים בישראל את התחושה כי הנה אנו חוזים בדעיכת הגל הפופוליסטי בעולם ובישראל גם יחד. אנו סבורים, בהתבסס על ארבעה נימוקים שנציג מיד, כי יש לקחת תחזיות מסוג זה בעירבון מוגבל.

ראשית, כפי שכבר צוין לעיל, פופוליזם הוא אידיאולוגיה "רזה". כלומר, אין מדובר במשנה סדורה הכוללת עמדות ברורות לגבי שלל הנושאים שעל סדר היום הציבורי, אלא בתפיסה אנטי-ליברלית של פוליטיקה שמופיעה תמיד בצמידות להשקפת עולם "עבה" יותר. כתוצאה מכך, שחקנים פוליטיים נוטים להשתמש בפופוליזם באופן גמיש ואינסטרומנטלי ולהתאים את עוצמת הפופוליזם שמאפיינת את פועלם לנסיבות הפוליטיות המשתנות.⁴⁰ במקרה של בנט, המהפך היה מהיר בצורה יוצאת דופן – אולי אפילו חסרת תקדים במונחים בינלאומיים – שכן בקמפיין הבחירות שהוא עצמו הוביל ב-2021, זמן קצר לפני כניסתו למשרד ראש הממשלה, נקט יו"ר "ימינה" בקו פופוליסטי אגרסיבי.

הדוגמה הבאה, אחת מני רבות, ממחישה היטב את המהפך הפתאומי. בספטמבר האחרון השמיע ראש הממשלה בנט ביקורת חריפה נגד הקמפיין הציבורי שקרא "לשחרר את הידיים של חיילי צה"ל".⁴¹ בנט דחה את הטענה שהאליטות המשפטיות מגבילות את לוחמי צה"ל באומרו כי "בקרב יש גם שגיאות, ולפעמים הן טראגיות". עוד הוסיף כי הוא מצפה מהפוליטיקאים "לא לגעת בצה"ל".⁴² כפי שצוין מעלה, לפני שנתיים בלבד בנט עצמו טען בתוקף כי "בג"ץ אוזק את ידי חיילי צה"ל".⁴³ במלים אחרות, ראש הממשלה בנט שלל על הסף טענות שבנט הפופוליסט השמיע במשך שנים, כשהאשים את מערכת המשפט בקשיים המבצעיים של צה"ל. **המהפך המהיר מלמד אותנו שבנט, ליברמן ואחרים יוכלו בעתיד לאמץ מחדש אסטרטגיות פופוליסטיות בדיוק באותה מהירות שבה זנחו אותן.** המרחק מפופוליזם לממלכתיות – ובחזרה – קצר משמקובל להניח.

שנית, חשוב לזכור כי יש פופוליזם גם בלי ביביזם. הפופוליזם הישראלי מעולם לא היה פרויקט פרסונלי: הוא התפשט בקרב הימין בארץ עוד לפני 2015 – השנה שבה נתניהו ומפלגתו הגבירו את עוצמת המתקפות על מוסדות הדמוקרטיה – וכיום הוא מושרש לעומק במפלגות ובמוסדות הימין בארץ: הוצאות ספרים, מכוני מחקר, כתבי עת, תנועות שטח, תוכניות הכשרה וכדומה. רונן שובל וארז תדמור, ממקימי "אם תרצו", הם היום מהדמויות הבכירות במחנה הימין; משה קלוגהפט, שאחראי לכמה מהקמפיינים הפופוליסטיים האגרסיביים ביותר של העשור האחרון, שימש עד לאחרונה כיועץ בכיר לראש הממשלה בנט.

בנוסף, תפיסת העולם הפופוליסטית מאפיינת כיום חלק גדול מהנהגת הימין, וניתן לזהותה בקרב חברי כנסת כמעט מכל מפלגות המחנה – ותיקים וצעירים כאחד. כך, למשל, ב-2019 ח"כ יריב לוין (הליכוד) תקף את בית המשפט העליון באומרו: "באיזו מדינה... יושבת קבוצה קטנה של אנשים, שמונו בשיטת חבר מביא חבר, ומחליטה במקום העם מי יהיו רשאים להיות מועמדים בבחירות? אני מכיר מדינה כזאת – איראן. שם יושבת מועצה של פנאטים איסלמיסטיים... ומחליטה מי מהמועמדים יכול להתמודד בבחירות הדמוקרטיות כביכול".⁴⁴

בשנה שלאחר מכן קבע לוין: "ריבונות העם נלקחה ממנו זה מכבר והוחלפה בהכרעה של קומץ שופטים... הבחירות לכנסת הולכות והופכות לאירוע טקסי... שבו אנו, אזרחי ישראל, בוחרים את נציגינו לכנסת, רק כדי שאחרים יחליטו במקומם".⁴⁵

ח"כ מאי גולן (הליכוד) אמרה באותה תקופה: "כל עוד אני נמצאת בכנסת, לא אנוח, ולו לדקה אחת, עד שנסיר את הדיקטטורה המשפטית מעל הדמוקרטיה הישראלית. בג"ץ לא יגיד לנו – הריבון – מה לעשות בארץ ישראל".⁴⁶

ח"כ שמחה רוטמן (הציונות הדתית), מצדו, הכריז כי "משפט [נתניהו] הוא לא נגד הימין הישראלי, אלא נגד הציבור הישראלי. [בעיני השופטים] הציבור הישראלי הוא ציבור רע, מושחת וגרוע – ולכן הפרקליטות נגדנו... נתניהו נאשם במרמה והפרת אמונים, אבל נבחר שוב ושוב. אנחנו עם כל-כך אידיוט שצריך שיאמרו לו מה פוגע בנו?".⁴⁷

ח"כ אריאל קלנר (הליכוד) התייחס בשנה שעברה לשותפות האפשרית בין "גוש השינוי" למפלגות הערביות ואמר: "עם ישראל לא שוכח את השונאים שלו בכל הדורות. הוא לא שוכח גם את אלה שתומכים בהם בכנסת ישראל. הוא גם לא ישכח לדיראון עולם את השותפים הפוטנציאליים של אותם תומכי טרור".⁴⁸

לבסוף, מוקדם יותר השנה, עם הקמת ממשלת לפיד-בנט, ח"כ עמיחי שיקלי (ימינה) ביטא את ההיגיון הפופוליסטי באופן מזוקק, כשאמר: "נרקמת כאן ממשלה שבמהותה היא אליטיסטית. ממשלה שמדירה את השכבות העממיות במובן העמוק, ששוללת את בחירתם החופשית של מיליון מצביעי ליכוד באופן ישיר ועוד מיליון באופן עקיף".

לסיכום, נוכח הנטייה הפופוליסטית של מוסדות הימין ושל רבים מחברי הכנסת המשתייכים למחנה, לצד ההשפעה הגוברת של זרמים פופוליסטיים במפלגה הרפובליקנית על שותפיה בארץ, קיימת סבירות גבוהה לכך שהרוח הפופוליסטית תמשיך לנשב בשורות הימין הישראלי עוד זמן רב – עם נתניהו או בלעדיו.

שלישית, צריך לזכור כי לדמוקרטיה הליברלית בישראל נשקפת סכנה גם בהיעדר פופוליזם. מלכתחילה, הפופוליזם נתפס כתופעה בעייתית מאחר שהוא מאיים על עקרונות היסוד ומוסדות הדמוקרטיה הליברלית. שחיקת אמון הציבור במוסדות המדינה, טיפוח תיאוריות קונספירציה, סימון אויבים פנימיים, פגיעה במיעוטים, שינוי חוקי המשחק הדמוקרטיים, ריסוק השאיפה לטוב משותף – כל אלה הפכו את הפופוליזם לתופעה מסוכנת. מכאן יוצא שאנטי-ליברליזם הוא האתגר המרכזי העומד בפנינו ולא הפופוליזם כשלעצמו. זו תובנה חשובה, כי על אף שבנט וליברמן ניערו מעליהם – לפחות לעת עתה ובאופן מוגבל – את תדמיתם הפופוליסטית, הם עדיין מחזיקים באותה אידיאולוגיה אנטי-ליברלית שאפיינה את פועלם במשך שנים. הכיבוש הצבאי בשטחים, שהיה ונותר הסכנה המרכזית להמשך הקיום של הדמוקרטיה הליברלית בישראל, ממשיך להעמיק משום ששחקנים אנטי-ליברליים מחזיקים במושכות השלטון.

חשוב לזכור גם כי המאבק של הימין המתנחלי בבית המשפט העליון החל זמן רב לפני המפנה הפופוליסטי של מנהיגיו. יתרה מכך, ימין פופוליסטי, לאומני וסמכותני קיים גם מחוץ לקואליציה: חלק ממפלגות הימין שיושבות כיום על ספספלי האופוזיציה דוגלות באידאולוגיה של עליונות יהודית, והן עשויות להיות חלק מכל ממשלת ימין עתידית.

רביעית, חשוב לזכור כי לא רק שגורמים אנטי-ליברליים עדיין מחזיקים בכוח רב בכנסת ובממשלה, אלא שהמאפיינים המדיניים, הכלכליים והחברתיים שעומדים בפני החברה הישראלית לא השתנו באופן מהותי בשנים האחרונות. למעשה, רבים מהם רק הוחרפו עקב משבר הקורונה. כל עוד לא יחול שינוי מהותי בתנאים יסודיים אלו, הפוטנציאל הפופוליסטי של החברה הישראלית ימשיך להתקיים ופוליטיקאים יוכלו לנצל בכל עת. ●

הנהגת המרכז-שמאל כמעצבת דעת קהל

כל דיון בהתחזקות הפופוליזם אינו יכול שלא להתייחס גם להתנהגותם של שאר השחקנים במערכת הפוליטית. אחרי הכל, אף מפלגה פופוליסטית אינה פועלת בחלל ריק: כשפופוליסטים מפיצים בקרב האזרחים סיפור כלשהו על אודות הבעיות והמתחים שהללו פוגשים בחיי היומיום שלהם - "בתי החולים קורסים כי הפוליטיקאים המנותקים מציפים את המדינה במהגרים" או "יורים עליכם רקטות כי לארגוני השמאל אכפת יותר מערבים מאשר מיהודים" - הסיפור שלהם מצוי בתחרות עם סיפורים פוליטיים אחרים שקיימים בזירה הציבורית.

כך, למשל, הסיפור על הידרדרות שירותים ציבוריים כתוצאה של הגירה עשוי להימצא בתחרות עם סיפור אחר, שלפיו המצוקה של מערכת הבריאות הציבורית היא פועל יוצא של מדיניות צנע והרעבה תקציבית מכוונת מצד הימין.

במהלך העשור האחרון ראשי המרכז-שמאל המעיטו בהצבת סיפורים נגדיים לסיפור הפופוליסטי, ובחרו לעתים קרובות להדהד את המסרים שהשמיעו יריביהם הפוליטיים. בשעה שהיו נתונים תחת קמפיין פופוליסטי אגרסיבי, העדיפו ראשי המחנה לאמץ במידה רבה את הנחות היסוד, הטיעונים והשפה הפוליטית של הפופוליסטים שתקפו אותם. תופעה זו באה לידי ביטוי בעיקר בתחום המדיני-ביטחוני.⁵⁰ סביר להניח שראשי המרכז-שמאל האמינו כי שינוי עמדות והתקרבות אל הפופוליסטים מימין תקהה את עוקצו של קמפיין הדה-לגיטימציה נגדם, אלא שהאסטרטגיה הזו התבררה כבלתי-יעילה - גם בישראל וגם במקומות אחרים בעולם שבהם נוסתה.

מחקרי דעת קהל מאירופה הראו **שכאשר מפלגות שמאל מנסות לחקות את עמדות הימין הפופוליסטי, הן מפספסות פעמיים.** ראשית, הן לא מצליחות למשוך אליהן את מצביעי הימין הפופוליסטי, שיעדיפו תמיד את המקור על פני החיקוי. שנית, הן מרחיקות מעליהן את קהל הבוחרים המסורתי שלהן, שנרתע ממסרים לאומניים וסמכותניים. אם כבר, מדיניות כזו מצד מפלגות המרכז והשמאל עשויה לשחק לידי הימין הפופוליסטי ולסייע לו להגדיל את כוחו בכך שהיא מהדהדת את עמדותיו, מכניסה אותן למיינסטרים ושמה את הנושאים המזוהים עמו בלב מערכת הבחירות.

הניסיון המצטבר מעבר לים מוכיח שיש בכוחם של ראשי המרכז-שמאל להשפיע באופן משמעותי על דעת הקהל באמצעות הצגה של נרטיב חלופי לזה של הימין הפופוליסטי - כזה שמצליח לגלות עמידות גם נוכח מתקפות חוזרות ונשנות.

דוגמה מובהקת לכך היא ההחלטה ההיסטורית של ראשי המרכז-שמאל לשתף פעולה עם רע"ם - מפלגה ערבית-אסלמית - במסגרת "ממשלת השינוי" שהוקמה ביוני 2021. בחודשים שקדמו לחתימה על ההסכם הקואליציוני עם רע"ם, החלומנהיגי המרכז-שמאל להתבטא באופן חיובי לגבי שותפות עם המפלגה הזו באופן ספציפי - ועם המפלגות הערביות באופן כללי.

לפיד, למשל, הצהיר בסוף 2020 כי "הרשימה המשותפת היא שחקן לגיטימי בפוליטיקה הישראלית", והוסיף: "למה אנשים לא אומרים את זה? כי הם מפחדים נורא שביבי יצביע עליך, יגיד 'אוהב ערבים' וישים תמונה שלך על שלטי חוצות עם אחמד טיבי. אז הנה, ביבי כבר שם. במה הוא יפחיד אותי עכשיו? במה הוא יאיים עליי?"⁵¹

נתונים שנאספו ונותחו בידי אחד ממחברי הדוח, **"ד"ר נעם גדרון** (האוניברסיטה העברית), יחד עם **"ד"ר ליאור שפר** (אוניברסיטת תל-אביב) לפני ואחרי בחירות 2021, מראים כי ההכשר שנתנה ההנהגה לשיתוף הפעולה עם חברי הכנסת הערבים בא לידי ביטוי בעמדות של בוחרי מפלגות השמאל והמרכז.

במסגרת המחקר, משתתפות ומשתתפי הסקר התבקשו להביע את רגשותיהם כלפי כל אחת ממפלגות המערכת הפוליטית על סולם שנע בין 0 (רגשות שליליים) לבין 10 (רגשות חיוביים). ואכן, הרגשות של מצביעות ומצביעי כחול לבן, יש עתיד, העבודה ומרצ כלפי רע"ם התחממו בצורה ניכרת בפרק זמן קצר זה. ייתכן כי חלק מהשינוי בגישתם כלפי רע"ם נובע גם מהיחס החיובי (החולף) של נתניהו כלפי המפלגה, ולכן מעניין לציין שחל שינוי חיובי, אמנם קטן יותר, גם כלפי הרשימה המשותפת - אחד מיעדי הדה-לגיטימציה המרכזיים של הימין בשנים האחרונות, שלא זכה לשום התייחסות חיובית מצד נתניהו. כלומר, תוך זמן קצר הצליחה הנהגת המרכז-שמאל לאותת למצביעה כי שיתוף הפעולה עם נציגי הציבור הערבי בכנסת הינו לגיטימי, והללו שינו את עמדתם בהתאם.

הדוגמה שהוצגה לעיל מצביעה על כך שלראשי המרכז-שמאל יש מרחב תמרון ציבורי רחב בהרבה משהם נוטים לנצל. אין ביכולתם, כמובן, לקבוע באופן בלעדי את הנחות היסוד של הוויכוח הציבורי, אך כוחם הפוטנציאלי עשוי להיות רב ממה שהם חושבים - במיוחד כשהם פועלים תוך תיאום מסרים וחלוקת עבודה בין המפלגות השונות בגוש. ●

סיכום: סכנות והזדמנויות

בשנה האחרונה, נוכח ההפסדים האלקטורליים של כמה ממפלגות הימין הפופוליסטי במערב (למשל, בארצות הברית, ישראל וצ'כיה) היו מי שהכריזו על "דעיכת הגל הפופוליסטי העולמי". הכרזה זו, הן בהקשר העולמי והן בהקשר הישראלי, נראית לנו מוקדמת וקצרת רואי.

כפי שהראינו בתחילת הדוח, מפלגות פופוליסטיות ברחבי העולם אכן התחזקו בשנים האחרונות. עם זאת, עלייתן החלה זמן רב לפני 2016, וגם אם חלקן ספגו מפלות אלקטורליות באחרונה, ועל אף שכמעט תמיד אינן מייצגות את רוב הבוחרים - הן עדיין זוכות לתמיכה בלתי-מבוטלת בציבור.

חשוב מכך, התנאים החברתיים שהפכו את מדינות המערב, וישראל בכללן, לכר פורה לצמיחת פוליטיקה פופוליסטית לא השתנו באופן משמעותי בשנים האחרונות. יהיו הסיבות להצלחה הפופוליסטית - אי-ביטחון כלכלי, תרבותי, פיזי או כל שילוב של שלושתם - כל עוד לא יחול שינוי בתנאים הללו, הפוטנציאל הפופוליסטי ימשיך להתקיים.

אבחנה זו תקפה גם לישראל: אף אחד מהאתגרים הכלכליים, החברתיים והביטחוניים שאפיינו את ישראל במהלך "העשור הפופוליסטי" שלה (2010-2020) לא נעלם עם החלפתו של נתניהו בתפקיד ראש הממשלה. מכאן נובע שלא חל שינוי בפוטנציאל הפופוליסטי הגלום בחברה הישראלית, ופוליטיקאים החפצים בכך עדיין יכולים לנצל אותו.

עוד חשוב לציין כי הפופוליזם הישראלי מעולם לא היה פרויקט פרסונלי: עלייתו החלה לפני החזרה של נתניהו לשלטון ב-2009, וסביר להניח שימשיך לאפיין את הימין בישראל גם אחרי פרישת נתניהו מהחיים הפוליטיים. במלים אחרות, **יש פופוליזם בלי ביניים.**

בעשור האחרון מחנה הימין בארץ עבר טרנספורמציה מהירה, שבמהלכה אימצו רבים במפלגות המרכיבות אותו - ובראשן "הליכוד", "ישראל ביתנו" ומפלגות הציונות הדתית - את תפיסת העולם הפופוליסטית. כתוצאה מכך, ההיגיון והשפה של הפופוליזם מושרשים היום לעומק במוסדות הפוליטיים, האינטלקטואליים והחינוכיים של הימין הישראלי.

חשוב גם לזכור שפוליטיקאים יכולים להפחית או להחריף את השימוש שלהם ברטוריקה פופוליסטית בכפוף לשיקוליהם הפוליטיים המשתנים. ואכן, בחודשים האחרונים, מאז הצטרפותם ל"ממשלת השינוי", חברי הכנסת של "ימינה" ו"ישראל ביתנו" ממעטים בהתבטאויות פופוליסטיות. אין בכך כדי ללמד על התנהגותם בעתיד: **בנט, ליברמן ואחרים יוכלו לאמץ מחדש אסטרטגיות פופוליסטיות בדיוק באותה קלות שבה זנחו אותן.** בנוסף, גם אם מפלגות הימין שיושבות כרגע בממשלה אינן משתמשות ברטוריקה פופוליסטית, חלק גדול ממפלגות הימין שנמצאות באופוזיציה עדיין עושות זאת דרך קבע.

אבל אפילו אם הימין הישראלי יזנח את תפיסת העולם הפופוליסטית, הכוחות הליברליים בארץ יאלצו עדיין להתמודד עם האידיאולוגיה הלאומנית והסמכותנית שהשתרשה בו.

האנטי-ליברליזם של פלגים משמעותיים בימין בן-זמננו הוא הסכנה האמיתית שנסקפת לדמוקרטיה הישראלית - ולא הפופוליזם כשלעצמו.

לאמיתו של דבר, ניתן לראות בפופוליזם מעין מעטפת אטרקטיבית שבאמצעותה כוחות בימין משווקים לציבור עקרונות אנטי-ליברליים. וכך, על אף שבנט וליברמן ניערו מעליהם, לפחות לעת עתה, את תדמיתם הפופוליסטית, הם עדיין מחזיקים באותה אידיאולוגיה אנטי-ליברלית שאפיינה את פועלם במשך שנים.

לצד כל זאת, חשוב להדגיש כי למחנה המרכז-שמאל יש מה לעשות אל מול עליית הכוחות הפופוליסטיים. בעשור האחרון, נוכח הקמפיין הפופוליסטי המתמשך נגדם, גורמים רבים במרכז-שמאל הישראלי בחרו לאמץ את עיקרי תפיסת העולם והשפה הפוליטית של הימין הפופוליסטי. כפי שקרה במקומות אחרים בעולם, גם בארץ האסטרטגיה הזו נכשלה ולא הביאה להפסקת מסע הדה-לגיטימציה.

מנגד, הניסיון המצטבר בישראל ומעבר לים מוכיח שיש בכוחם של ראשי המרכז-שמאל להשפיע באופן משמעותי על דעת הקהל באמצעות הצגה של השקפת עולם וסיפור לאומי חלופיים.

הדוגמה שהוצגה בדוח, הנוגעת ליחס של האלקורט כלפי המפלגות הערביות, מצביעה על כך שלראשי המרכז-שמאל יש מרחב תמרון ציבורי רחב בהרבה משהם נוטים לנצל. גם אם הם לא יכולים לקבוע באופן בלעדי את הנחות היסוד של הוויכוח הפוליטי, כוחם הפוטנציאלי גדול - במיוחד כשהם פועלים בצורה עקבית ואסטרטגית, תוך תיאום מסרים וחלוקת עבודה בין המפלגות השונות בגוש.

בישראל קיים ציבור גדול שאינו מזדהה עם תפיסת העולם שהימין הפופוליסטי מקדם. אבל העמדות של הציבור הזה בנושאים מדיניים-ביטחוניים, אזרחיים וכלכליים - ובכללם שאלת שיתוף הפעולה עם המפלגות הערביות - תלויות במידה רבה ברעיונות ובמסרים שראשי המרכז-שמאל משמיעים מדי יום ביומו. עובדה זו מטילה על כתפיהם אחריות גדולה, אך גם מזמנת לפתחם הזדמנויות פוליטיות רבות.

ביבליוגרפיה

- 1** Gidron, Noam, and Bart Bonikowski. "Varieties of populism: Literature review and research agenda", 2013; Mudde, Cas, and Cristóbal Rovira Kaltwasser. Populism: A very short introduction. Oxford University Press, 2017; Müller, Jan-Werner. What is populism?. University of Pennsylvania Press, 2016.
- 2** Mudde, Cas, and Cristóbal Rovira Kaltwasser, eds. Populism in Europe and the Americas: Threat or corrective for democracy?. Cambridge University Press, 2012.
- 3** Rooduijn, Matthijs, and Tjitske Akkerman. "Flank attacks: Populism and left-right radicalism in Western Europe." Party Politics 23.3 (2017): 193-204
- 4** Hunger, Sophia, and Fred Paxton. "What's in a buzzword? a systematic review of the state of populism research in political science." Political Science Research and Methods (2021): 1-17.
- 5** Noah Barkin, 'After Trump and Brexit, populist tsunami threatens European mainstream', Reuters' November 9 2016, <https://www.reuters.com/article/us-usa-election-populists-analysis-idUSKBN1341I1>.
- 6** Walter, Stefanie. "The backlash against globalization." Annual Review of Political Science 24 (2021): 421-442.
- 7** Sides, John, Michael Tesler, and Lynn Vavreck. Identity crisis. Princeton University Press, 2019.
- 8** Larry Bartels, 'The 'wave' of right-wing populist sentiment is a myth', The Washington Post, June 21 2017, <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2017/06/21/the-wave-of-right-wing-populist-sentiment-is-a-myth/>
- 9** The PopuList, Dataset supported by Amsterdam Institute for Social Science Research, the Amsterdam Centre for European Studies, The Guardian, and the ECPR Standing Group on Extremism and Democracy, <https://popu-list.org>.
- 10** Colantone, Italo, and Piero Stanig. "The trade origins of economic nationalism: Import competition and voting behavior in Western Europe." American Journal of Political Science 62.4 (2018): 936-953. Colantone, Italo, and Piero Stanig. "Global competition and Brexit." American political science review 112.2 (2018): 201-218.
- 11** Kurer, Thomas. "The declining middle: Occupational change, social status, and the populist right." Comparative Political Studies 53.10-11 (2020): 1798-1835
- 12** Norris, Pippa, and Ronald Inglehart. Cultural backlash: Trump, Brexit, and authoritarian populism. Cambridge University Press, 2019.
- 13** Marc Santora, 'Poland's Populists Pick a New Top Enemy: Gay People', The New York Times, April 7 2019, <https://www.nytimes.com/2019/04/07/world/europe/poland-gay-rights.html>
- 14** Gidron, Noam, and Peter A. Hall. "The politics of social status: Economic and cultural roots of the populist right." The British journal of sociology 68 (2017): S57-S84. Gidron, Noam, and Peter A. Hall. "Populism as a problem of

social integration." *Comparative Political Studies* 53.7 (2020): 1027-1059.

15 Yascha Mounk, 'We Might Have Reached Peak Populism', *The Atlantic*, July 7 2021, <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2021/07/peak-populism/619368/>; Mark Landler and Melissa Eddy, 'Does Trump's Defeat Signal the Start of Populism's Decline?', *The New York Times*, Jan 20 2021, <https://www.nytimes.com/2020/11/10/world/europe/trump-populism.html>

16 Filc, Dani. "Post-populism in Israel: The South-American model of Netanyahu 96." *Theory and Critique* 9, no. 2 (1996): 217-232; Filc, Dani. *The political right in Israel: Different faces of Jewish populism*. Routledge, 2009; Filc, Dani, and Udi Lebel. "The post-Oslo Israeli populist radical right in comparative perspective: Leadership, voter characteristics and political discourse." *Mediterranean Politics* 10, no. 1 (2005): 85-97; Hirsch-Hoefler, Sivan, Daphna Canetti, and Ami Pedahzur. "Two of a kind? Voting motivations for populist radical right and religious fundamentalist parties." *Electoral Studies* 29, no. 4 (2010): 678-690; Pedahzur, Ami. "The transformation of Israel's extreme right." *Studies in Conflict and Terrorism* 24, no. 1 (2001): 25-42; Pedahzur, Ami. *The triumph of Israel's radical right*. Oxford University Press, 2012; Peri, Yoram. *Telepopulism: Media and politics in Israel*. Stanford University Press, 2004.

17 מעריב, 'מ"השמאל שכח מה זה להיות יהודי" ועד "הם מפחדים": המילון המלא של נתניהו', מעריב אונליין, ה-15 ביוני 2021, <https://www.maariv.co.il/news/politics/Article-846990>

18 נחום ברנע, תקופת הגמילה, העין השביעית, ה-1 בינואר 2001, <https://www.the7eye.org.il/45845>

19 לדוגמא ראו: ברק רביד, 'תוכנית "השלום" של ליברמן: טרנספר בתשלום לערביי ישראל', הארץ, ה-28 בנובמבר 2014, <https://www.haaretz.co.il/news/politics/.premium-1.2498732>

20 אלון עידן, 'נעבור לפרשנו משה קלוגהפט: כך עובד מפעל ההלבנה של "הטלוויזיה"', הארץ, ה-18 לספטמבר 2019, <https://www.haaretz.co.il/magazine/blacklist/1.7861016>

21 Levi, Yonatan, and Shai Agmon. "Beyond culture and economy: Israel's security-driven populism." *Contemporary Politics* 27.3 (2021): 292-315.

22 פנחס וולף, 'ישראל ביתנו: לחקור את ארגוני השמאל ומימוןם', וואלה, ה-4 בינואר 2011, <https://news.walla.co.il/item/1775654>

23 טל שלו, "'הגברת השקיפות": חוק העמותות אושר בקריאה שנייה ושלישית בכנסת', וואלה, ה-12 ביולי 2016, <https://news.walla.co.il/item/2977932>

24 Harel, Alon, and Noam Kolt. "Populist rhetoric, false mirroring, and the courts." *International Journal of Constitutional Law* 18, no. 3 (2020): 746-766; Lamarche, Karine. "The backlash against Israeli human rights NGOs: Grounds, players, and implications." *International Journal of Politics, Culture, and Society* 32, no. 3 (2019): 301-322; Mordechay, Nadiv, and Yaniv Roznai. "A Jewish and (Declining) Democratic State: Constitutional Retrogression in Israel." *Md. L. Rev.* 77 (2017): 244; Panievsky, Ayala. "The Strategic Bias: How Journalists Respond to Antimedia Populism." *The International Journal of Press/Politics* (2021): 19401612211022656; Panievsky, Ayala. "Covering Populist Media Criticism: When Journalists' Professional Norms Turn Against Them." *International Journal of Communication* 15 (2021): 2136-2155.

25 לסיכום מאמצי חקיקה רבים אלו ראו עמיר פוקס, 'עשור של חקיקה אנטי דמוקרטית, המכון הישראלי לדמוקרטיה, ה-25 בדצמבר 2019, <https://www.idi.org.il/articles/29388>

26 Levi, Yonatan, and Shai Agmon. "Beyond culture and economy: Israel's security-driven populism." *Contemporary Politics* 27, no. 3 (2021): 297-298.

27 טובה צימוקי, 'השינוי הקיצוני ביחס נתניהו למערכת המשפט', Ynet, ה-18 ביוני 2021, <https://www.ynet.co.il/news/article/BJw5lZWju>

28 לדוגמה ראו: אטילה שומפלבי, 'ליברמן על ארגוני שמאל: "סייעני טרור נטו"', Ynet, ה-10 בינואר 2011, <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4011576,00.html>; וגם ירון אברהם, 'ליברמן נגד ארגוני השמאל', N12, ה-11 באפריל 2018, https://www.mako.co.il/news-military/politics-q2_2018/Article-a6608bcbf65b261004.htm

29 שבתי בנדט, עמרי נחמיאס ויאיר אלטמן, 'נתניהו הפיץ סרטון: "הערבים מגיעים בכמויות אדירות אל הקלפיי"', וואלה, ה-17 במרץ 2015, <https://elections.walla.co.il/item/2838603>

30 יהונתן ליס, 'נתניהו בסרטון תעמולה חדש: השמאל טוב לדאעש', הארץ, ה-14 בפברואר 2015, <https://www.haaretz.co.il/news/elections/ratz/1.2565089>

31 שחר חי ומורן אזולאי, 'נתניהו: המחנה הציוני - זה המחנה האנטי ציוני', Ynet, ה-25 בינואר 2015, <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4619130,00.html>

32 Rosenberg, David. "The Israeli economy: After the Financial Crisis, New Challenges." *MERIA Journal* 14, no. 1 (2010): 68-89.

33 Levi, Yonatan, and Shai Agmon. "Beyond culture and economy: Israel's security-driven populism." *Contemporary Politics* 27, no. 3 (2021): 307.

34 Ibid, Ibid.

35 Ibid, Ibid.

36 Ibid, 304-306.

37 אטילה שומפלבי, 'ליברמן על ארגוני שמאל: "סייעני טרור נטו"', Ynet, ה-10 בינואר 2011, <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4011576,00.html>

38 פוסט מתוך עמוד הפייסבוק של בנימין נתניהו, ה-25 בדצמבר 2016, <https://www.facebook.com/Netanyahu/posts/10154231459512076>

39 טל שניידר, 'נפתלי בנט ואיילת שקד השיקו את קמפיין הימין החדש: "שקד תנצח על בג"ץ, בנט ינצח את החמאס"', גלובס, ה-17 במרץ 2019, <https://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1001278349>

40 Bonikowski, Bart, and Noam Gidron. "The populist style in American politics: Presidential campaign discourse, 1952–1996." *Social Forces* 94.4 (2016): 1593-1621.

41 רועי שרון והדס גרינברג, "שחררו לנו את הידיים": מחאת הלוחמים בעקבות נפילתו של סמ"ר בראל שמואלי, כאן, ה-30 באוגוסט <https://www.kan.org.il/item/?itemid=112384,2021>

42 איתמר אייכנר, 'בנט מגבה את צה"ל בצל הסערה: "בקרוב יש גם שגיאות, ולפעמים הן טרגיות"', Ynet, ה-4 בספטמבר 2021, <https://www.ynet.co.il/news/article/hybkwzszk>

43 יוני קמפינסקי, 'בג"ץ אוזק את ידי חיילי צה"ל', ערוץ 7, ה-17 במרץ 2019, <https://www.inn.co.il/news/396708>

44 פוסט מתוך עמוד הפייסבוק של יריב לוין, ה-30 בדצמבר 2019, https://m.facebook.com/levin.yariv/photos/a.4754726_09212611/2703868839706299/?type=3

45 דני זקן, 'יריב לוין: "ריבונות העם הוחלפה בהכרעה של קומץ שופטים"', גלובס, ה-7 ביולי 2020, <https://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1001334941>

46 דביר גופשטיין, 'מאות בני אדם בהפגנה בת"א: "די לדיקטטורה של בג"ץ"', ימנים, ה-24 ביוני 2020, <https://yemanim.com/>

47 רינו צרוך, 'עו"ד שמחה רוטמן: "משפט נתניהו הוא נגד הציבור הישראלי"', גלי צה"ל, ה-24 במאי 2020, <https://tinyurl.com/dmt8vb9r>

48 מעריב, "העם היהודי לא יסלח לדיראון עולם למי שיקים ממשלה עם תומכי טרור", מעריב אונליין, ה-8 במרץ 2020, <https://www.maariv.co.il/news/politics/Article-752655>

49 איתמר סג"ל ויוסף רוסו, 'ח"כ לא פשוט', עולם קטן, <https://tinyurl.com/2pph8f4c>

50 אימוץ הנרטיב הבטחוני של הימין היה תהליך ארוך טווח שהחל לפני העשור האחרון. ראו: Del Sarto, Raffaella A. Israel under siege: The politics of insecurity and the rise of the Israeli neo-revisionist right. Georgetown University Press, 2017. וגם: יונתן לוי וש"י אגמון, 'שלום עכשיו, שלום אחר כך, שלום אף פעם - כיצד יותר השמאל על הוויכוח המדיני-ביטחוני - וסלל את הדרך לעליית הפופוליזם בישראל', מולד - המרכז להתחדשות הדמוקרטיה, ה-9 ביוני 2019, <http://www.molad.org/articles/>, peacenow

51 מתוך ראיון עם לואיס אהריש, דמוקרטיה TV, ה-16 בספטמבר 2020, <https://www.youtube.com/watch?v=yqZkmqZK7vk>

הקרן **الصندوق** New
החדשה **الجديد** Israel
לישראל **لإسرائيل** Fund